

К. П. Чорна

кандидат юридичних наук, доцент,  
професор кафедри господарського,  
трудового права та цивільно-правових дисциплін  
Інституту права імені Володимира Великого  
Міжрегіональної Академії управління персоналом

## МОДЕЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНСТИТУЦІЇ УНР: ДЕЯКІ ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ

*У статті здійснено аналіз положень Конституції УНР та загальний огляд її історіографічної оцінки сучасниками та нинішніми діячами національної і світової науки з точки зору її гуманітарного складника. Тут підкреслено, що вказана законодавча спроба слугує яскравим прикладом потенційно успішного проекту національного державотворення в післявоєнній революційній країні; висвітлено головні її положення крізь призму історичного досвіду наступних кроків національного будівництва на українських теренах; наголошено на важливому значенні цього документу, який був задокументованим свідченням демократичного курсу Центральної Ради, задекларованим наміром боротися за національну державу в умовах жорстких внутрішніх протистоянь, у часи післявоєнної соціально-економічної розрухи, які супроводжувалися систематичною зовнішньою агресією.*

*Оцінка соціально-гуманітарного складника Конституції УНР здійснюється в порівнянні з аналогічними актами, що регулювали суспільне життя у тогочасних європейських країнах та США. Через характеристику важливих переваг та аналіз незаперечних недоліків зроблено висновки щодо прогресивності її головних тез; доведено актуальність цих положень не лише в роки першої Української революції, але й на сучасному етапі національного поступу, побудованому на європейському векторі розвитку державності.*

**Ключові слова:** УНР, Конституція УНР, Центральна Рада, Генеральний секретаріат, Універсали, демократизація, гуманізм, лібералізм.

**Постановка проблеми.** Проект програми національної розбудови України у 1918 році був нагальною вимогою часу та важливим підсумком політичної діяльності національної еліти, яка прагнула скористатися наслідками Жовтневого перевороту в Російській імперії задля нового самостійного державного курсу. Спочатку цей курс був нерозривно пов'язаний з Російською Демократичною Федеративною Республікою, оскільки більшість Центральної Ради і сам її очільник підтримували автономне майбутнє України у складі Росії; проте «завдяки» більшовицькій загрозі та посиленню меркантильної політики потенційних союзників очевидною стала потреба у відособленні від держави, яка, змінивши ідеологію, не відмовилася від попереднього імперського курсу, від старих механізмів управління окраїнними територіями, що, безумовно, породжувало необхідність усіляких форм і методів захисту, в тому числі й конституційних. Цей історичний досвід ось уже ціле століття є предметом численних політичних дискусій та наукової рефлексії, оскільки побу-

дова реальної демократичної парламентської республіки є актуальною для України і донині, а демократичні положення Конституції УНР можуть слугувати взірцями і для нинішніх законотворців.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Найважливіший інформаційний матеріал для конструктивного опрацювання законодавчих процесів в УНР міститься безпосередньо в текстах Універсалів та їх підсумкового проекту – «Статуту про державний устрій, права та вольності УНР» (Конституції УНР) [2; 8], а також у роботах видатних діячів української революції М. Грушевського [6], П. Христюка [9] та в історичних працях Д. Дорошенка. Не менш важливими (і неупередженими) джерелами для вивчення цієї теми є дослідження української діаспори, зокрема твори одного з родоначальників української правової науки та очільника уряду УНР в екзилі А. Яковліва, насамперед його відома праця «Основи Конституції УНР» [1], а також оцінка цього дослідження сучасними науковцями [10]. У статті використано

посилання на європейський та американський конституційний досвід [3] і на архівні документи, які стосуються українських етнічних територій, викладені в роботах англійського історика А. Тейлора [5]. Окремі її тези підкріплено даними української енциклопедії [7] та матеріалами загального історіографічного аналізу Конституції УНР 1918 року [4].

#### Мета статті:

– висвітлити умови, етапи та стан формування національної державності в передконституційний період; розглянути загальні принципи організації діяльності органів управління, викладені у «Статуті про державний устрій, права і вольності УНР»;

– охарактеризувати головні положення Конституції УНР у контексті державно-правових актів європейських сусідів України;

– довести гуманістичний характер та ліберальні тенденції в досліджуваному проекті національної розбудови;

– наголосити на сучасній актуальності тез і загального державного курсу Конституції УНР та історичному значенні Основного Закону Української Народної Республіки.

**Виклад основного матеріалу.** Конституція УНР, «Статут про державний устрій, права і вольності УНР» – це історичний документ, який не був наспіх витвореним, останнім актом влади, що зазнавала агонії, він був «нічим іншим, як тільки логічним довершенням раніше розпочатої і фактично вже зробленої роботи [1]. Комісія Центральної Ради на чолі з М. Грушевським у квітні 1918 року запропонувала Конституцію УНР на засіданні, яке виявилось останнім: унаслідок багатьох внутрішніх і зовнішніх причин, головними з яких виявилися недооцінка національними силами більшовицької ідеології та відсутність міжнародної підтримки, Центральна Рада втратила свої повноваження. Окрім цього, згідно із судженнями очевидців і документалістів української революції, народження основного закону переконливо свідчить, що український народ мав власну інтелектуальну еліту, здатну сприяти створенню держави, яка конституційно закріпила головні досягнення демократії: курс на незалежність, проголошення громадянських прав і свобод, рівноправні відносини з навколишніми державами, відмову від тоталітаризму, від етатизму в управлінні, шлях до загальної владної децентралізації та лібералізації всіх галузей суспільного життя [2].

На українських теренах уперше за багато століть прозвучали тези про демократичні переваги республіки – життя людини, її безпеку, здоров'я, недоторканість, честь і гідність, адже саме ці постулати є найвищою цінністю в демократичному суспільстві. Соціальні права і свободи – першочергові потреби громадянина, і саме від них залежить оцінка діяльності держави. Безперечно, абсолютна відмова від політичного складника в законодавстві неможлива, адже будь-яка ідеологія – це певна модель суспільного розвитку. Проте найважливіше місце в усі часи державотворення мали соціально-економічні, культурні, духовні аспекти. І це добре розуміли представники української еліти, з-під пера яких у 1918 році вийшов прогресивний для того часу (і, як показує історичний досвід, навіть для сучасності) документ. Загальновідомо, що головний закон держави спирався на тогочасні демократичні американські та європейські досягнення у сфері прав людини, де чітко зазначалось, що люди за своєю природою є вільними й незалежними, що вся влада перебуває в народі і твориться народом, а правителі є слугами народу й несуть перед ним відповідальність [3]. І, звичайно ж, цей конституційний процес був продовженням правових традицій Київської Русі, норм Литовських статутів, звичаїв Запорізької Січі, правил Української Гетьманської держави, тобто увібрав у себе всі національні особливості законотворення, які передували появі Української Народної Республіки [4].

Окрім загальновідомих тез, притаманних будь-якому найвищому законодавчому акту, закріплюючому демократію як форму правління, чимало положень цього історичного документу акумулюють сьогодні увагу вітчизняних і зарубіжних учених, вказуючи на високу гуманітарну складову частину цього актуального й донині зразка національного поступу.

Наприклад, у світлі сучасних політичних подій викликає повагу надання націям права на збереження і розбудову власних культурних інституцій. Вважається, що ці положення – данина традиціям, започаткованим законодавством Австро-Угорської імперії ще до її післявоєнного розпаду; ці закони передбачали досить широку (порівняно з імперськими російськими законами) культурну автономію українських провінцій – усі уряди Габсбургів давали можливість титульним етносам самостійно упорядковувати власний благоустрій і навіть

виділяли кошти для цього (щоправда, на етнічних українських землях титульним етносом були поляки). Проте західне українство протягом двохсотлітньої підневільної історії прагнуло захищати власну національну ідентичність та соціально-економічні права не лише зі зброєю в руках, але насамперед у віденських урядових стінах, що неминуче відгукнулося на решті етнічних земель [5]. Незважаючи на те, що в Конституції УНР спостерігаються відмінності між пропозиціями для трьох великих етносів – великоруського, єврейського та польського і для решти національних меншин, положення щодо прав націй, безперечно, свідчать про далекоглядність політичного мислення членів конституційної комісії на чолі з Михайлом Грушевським, який, будучи переконаним ученим-федералістом та науково обстоюючи переваги федеративної держави над унітарною, змушений був поступитися власними поглядами задля обрання УНР самостійного курсу (оскільки іншого вибору в умовах поновленої імперської загрози не було [6]. Окрім цього, варто зауважити, що Українська Народна Республіка не мала чітко визначеного територіального поділу, і влада була змушена опиратися на національно-територіальні общини як головні одиниці майбутньої держави, від соціально-економічного становища яких залежав майбутній успіх державного будівництва.

Одним із модерних положень Конституції УНР було фактичне закріплення гендерної рівності: історики пов'язують це з поширенням у Східній Європі французького фемінізму – його джерелом стали демократичні досягнення буржуазних революцій. Проте для українських традицій, всупереч загальноприйнятим культурним архетипам, офіційне наголошення на визначальній, вищій ролі жінки в суспільстві не є характерним, тобто більш вірогідною причиною появи цього лозунгу є прагнення авторів дотримуватися загальних принципів демократії. Саме відповідно до цих принципів указано в тексті і свободи вільних громадян вільної держави: на території УНР ніхто не може бути обмежений у свободі слова, друку, сумління, організації, страйку, як громадяни країни, так й іноземці (за умов, якщо вони не порушують норм кримінального права). Спадковість, віра, національність, багатство, посада і, як вказано вище, стать не давали ніяких привілеїв. Влада не мала права безпідставно затримувати своїх громадян; усяк мав понести обов'язкове пока-

рання за вчинений злочин (а в разі не доведення провини затримані випускалися на волю протягом 24 годин – положення, яке широко застосовуватиметься в юридичній практиці майбутнього). Недоторканим оголошувалося і домашнє вогнище – деякі вчені вбачають у цих положеннях успіхи ідеології лібералізму, яка охопила тодішню Європу.

Недопустимими для майбутньої цивілізованої держави-республіки вважалися і тілесні покарання, які практикувалися практично у всіх дочасних владних системах – на Русі, у козацькому праві й, зокрема, в законах Російської імперії. Тому приниження честі та гідності людини були заборонені новою Конституцією, і ці заборони увійшли в подальші законодавчі акти, які були прийняті в радянській і в незалежній Україні (як і ряд інших демократичних постулатів, наприклад, таємниця листування або вільна зміна місця проживання) [7].

Науковий і практичний інтерес викликає стаття про недопустимість позбавлення громадян їхнього майна, адже сучасне законодавство вважає це несправедливим і передбачає конфіскацію майна злочинців як одного з важливих видів покарання. Також особливою турботою про економічну безпеку і певний соціальний захист громадян УНР є і тези щодо оподаткування громадян – недвозначно вказано, що можливі позики уряду не мають впливати на внутрішню фінансову систему (протилежні явища ми бачимо в сьогоденні, коли мільйонні міжнародні кредити важким тягарем лягають на плечі українських громадян). І, безперечно, найважливішим досягненням з точки зору гуманності є заборона смертної кари [8]. Для світу, де фактично в кожній країні за найважчі злочини практикувалися страти з допомогою електричного стільця, обезголовлювання, побиття камінням, повішення, розстрілу або смертельної ін'єкції, відмова позбавляти людину життя була кроком до справжньої правової держави і гідним прикладом для сучасних вітчизняних законотворців, які у 2000 році скасували цей вид покарання в Україні. Так, просоціалістично налаштований лідер конституційної групи Михайло Грушевський ще у 1918 році передбачав, що наявність смертної кари практично не впливає на стан злочинності, але суперечить природному праву людини на життя.

Створена в умовах зовнішньої загрози і під страхом від наслідків українсько-російської

«дружби» Конституція, на думку багатьох істориків та юристів, насправді не передбачила багатьох обов'язкових для такого документу важливих положень. Наприклад, тут не йшлося про державну символіку – герб, прапор, гімн УНР; невизначеними залишалися положення про деякі важливі гуманітарні принципи внутрішньої політики (зокрема, в галузі освіти, медицини); не було викладено шляхів формування влади на місцях – виборних рад і управлінь громад, волостей і земель, а також форми їх взаємодії з Радою Народних Міністрів УНР. До безперечних недоліків учені відносять і відсутність положень, які б регулювали володіння землею, службу в армії або гарантували би безпеку людини, регулювали діяльність судової системи, органів прокуратури тощо [9]. За свідченнями істориків-сучасників, це була конституція перехідного періоду, покликана заявити світу про появу на карті Європи нової суверенної держави, побудованої на загальних принципах демократії.

Конституція УНР, прийнята в останній день діяльності Центральної Ради, не діяла жодного дня, але вона була вартісним завершенням державного будівництва 1917–1918 років, державотворчим синтезом національних правових традицій та європейських стандартів [10]. Цей закон увійшов в історію як достойна правова основа майбутньої парламентської республіки, як державотворчий епілог української політичної та інтелектуальної еліти, як багате теоретичне джерело для історико-правового аналізу національної законодавчої ініціативи.

**Висновки і пропозиції.** Отже, найбільшими цінностями Конституції УНР практично всі вчені вважають такі її тези:

- посилення на новітні тогочасні європейські та американські загальнолюдські гуманістичні цінності, які спираються на норми природного права людини; проголошення всезагальної рівності та громадянських демократичних свобод;

- широке використання у «Статуті про державний устрій, права і вольності УНР» традиційних норм національного права, національних традицій державотворення, які сягають своїм корінням у зачатки цивілізаційної державності на українських теренах;

- декларування таких актуальних до сьогодні тез про права націй, які проживають в ареалі держави (як відомо, в Україні натеper понад 150 етносів, і кожний з них прагне зберегти на-

ціональну самобутність шляхом безборонного використання власного культурного спадку);

- опора на народні інтереси: відсторонення членів уряду від вирішального голосу під час розгляду найважливіших питань державного будівництва (таким чином планувалося надати реальну владу тому, кому вона має належати в парламентській республіці, головному її носію – народу);

- фактичне законодавче закріплення гендерної рівності, і це було безперечним проривом навіть і в порівнянні з прогресивними європейськими державами;

- і найголовніше та найактуальніше (з точки зору сучасних реалій) – відповідальність влади перед особистістю, що, безумовно, було свідченням прагнень до лібералізації всього суспільного життя і намірів створити умови для всебічної безпечної життєдіяльності людини, захищеної державою.

Таким чином, навіть цілком обґрунтовані обвинувачення авторів Конституції УНР у недостатній ідеологічній визначеності, в нехтуванні статей про державну символіку або державну територію видаються недостатніми для загальної критичної оцінки цього історичного документу, адже за всі роки Української революції «він був створеним національною елітою для свого народу, і тільки він був доказом існування національної держави, витвореної народом, її єдиною конституційною характеристикою», а заодно і єдиним у XX столітті національним взірцем європейського конституціоналізму.

#### Список використаної літератури:

1. Яковлів А. Основи Конституції УНР. Нью Йорк : Укр. Вид-во «Говерля», 1964. 63 с.
2. Конституція УНР. URL: <https://history.vn.ua/book/dict/681.html>.
3. Конституції країн світу. URL: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>.
4. Конституція УНР 1918 року. Оцінки в історіографії : аналіз доп. Харків : ХНУВС, 2012. 77 с.
5. Taylor A.J.P. The Habsburg Monarchy 1809–1918, 1941. URL: [www.math.chalmers.se](http://www.math.chalmers.se) (дата звернення: 27.05.2019).
6. Грушевський М.С. Якої ми хочемо автономії і федерації. Твори : у 50 т. ; редкол. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. Львів : Видавництво «Світ». 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 137–150.
7. Мироненко О.М. Конституція Української Народної Республіки 1918. Енциклопедія історії України : у 10 т. ; редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 5. С. 95.

8. Конституція УНР. URL: <https://history.vn.ua/book/dict/681.html>.
9. Христюк П.О. Записки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. Відень, 1921. Т. 2. 175 с.
10. Ярош Д.В. Конституція Української Народної Республіки 1918 року про органи державної влади та управління України: історичний досвід і сучасність. Університетські наукові записки. 2005. № 1–2. 50 с.

**Черная Е. П. Модель европейской державы в Конституции УНР: некоторые гуманитарные аспекты**

*В статье осуществлен анализ положений Конституции УНР и общий обзор ее историографической оценки современниками и нынешними деятелями национальной и мировой науки с точки зрения гуманитарной составляющей. Здесь подчеркнуто, что указанная законодательная попытка служит ярким примером потенциально успешного проекта национального государства в послевоенной революционной стране; освещены главные ее положения сквозь призму исторического опыта следующих шагов национального строительства на украинской территории; отмечено важное значение этого документа, который был задокументирован как свидетельство демократического курса Центральной Рады, задекларировал намерение бороться за национальное государство в условиях жестких внутренних противостояний, во времена послевоенной социально-экономической разрухи, которые сопровождалась систематической внешней агрессией.*

*Оценка социально-гуманитарной составляющей Конституции УНР осуществляется в сравнении с аналогичными актами, регулирующими общественную жизнь в европейских странах того периода и США. В характеристике важных преимуществ и анализе неоспоримых недостатков сделаны выводы о прогрессивности ее главных тезисов, доказана актуальность этих положений не только в годы первой Украинской революции, но и на современном этапе национального развития, построенном на европейском векторе развития государственности.*

**Ключевые слова:** УНР, Конституция УНР, Центральная Рада, Генеральный секретариат, Универсалы, демократизация, гуманизм, либерализм.

**Chorna K. P. Model of a European state in the Constitution of the UPR: some humanitarian aspects**

*The article analyzes the provisions of the Constitution of the UPR and provides a general overview of its historiographical assessment by contemporaries and present figures of national and world science from the point of view of its humanitarian component. It is emphasized here that this legislative attempt serves as a vivid example of a potentially successful project of national state building in the post-revolutionary revolutionary country; The main provisions of this article are highlighted through the prism of historical experience of the following steps of national construction in Ukrainian territory; emphasized the importance of this document, which was documented evidence of the democratic course of the Central Council, the declared intention to fight for a national state in conditions of severe internal conflicts, during the post-war social and economic dislocation, accompanied by systematic external aggression.*

*The assessment of the social and humanitarian component of the Constitution of the UPR is carried out in comparison with similar acts regulating public life in the then European countries and the USA, – in the characterization of important advantages and analysis of undeniable shortcomings, conclusions are drawn regarding the progressiveness of its main theses; the relevance of these provisions was proved not only during the years of the first Ukrainian revolution, but also at the present stage of national progress, built on the European vector of statehood development.*

**Key words:** UPR, Constitution of the UPR, Central Council, General Secretariat, Universals, democratization, humanism, liberalism.